

Horáčková, Veronika

Receptie van nederlandstalige literatuur en Felix Timmermans in Tsjechië

In: Horáčková, Veronika. *75 jaar Felix Timmermans in het Tsjechisch*. Eerste druk Brno: Masaryk University Press, 2024, pp. 54-82

ISBN 978-80-280-0681-5; ISBN 978-80-280-0682-2 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82370>

Access Date: 05. 07. 2025

Version: 20250701

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 RECEPTIE VAN NEDERLANDSTALIGE LITERATUUR EN FELIX TIMMERMANS IN TSJECHIË

In dit hoofdstuk bestudeer ik de receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechië en van Felix Timmermans in het bijzonder. Dat doe ik in de periode waarin Timmermans in Tsjechië werd uitgegeven, dat wil zeggen vanaf 1920 tot en met 1995. Ik verdeel deze redelijk lange periode in drie subperiodes, namelijk 1920–1938, 1939–1947 en 1948–1995. Deze verdeling hangt met politieke ontwikkeling samen en wordt begrensd door belangrijke historische gebeurtenissen.

In elke periode neem ik eerst het Tsjechische literaire systeem onder de loep. Dat betekent dat ik naga hoeveel uitgeverijen, boekhandels en bibliotheken er in die tijd fungeerden, aan welke genres en auteurs de lezers toen de voorkeur gaven, hoe de staat het literaire systeem bevorderde of juist beperkte enzovoort. Ik ga tevens telkens op de politieke ontwikkelingen in zodat de lezer de nodige historische achtergrond krijgt.

Verder bestudeer ik bij elke periode de receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechië in het algemeen. Zo bespreek ik welke Nederlandse en Vlaamse auteurs toen in het Tsjechisch werden uitgegeven, wie de belangrijkste vertalers uit het Nederlands waren en welke literaire stromingen toen de toon aangaven.

Tot slot zet ik in elke periode de Tsjechische vertalingen van Timmermans op een rijtje. Ik geef aan door welke uitgeverij of door welke krant, eventueel tijdschrift, ze werden gepubliceerd, door wie ze werden vertaald, wie voor de illustraties heeft gezorgd en zo verder.

5.1 1920–1938

5.1.1 Tsjechisch literair systeem tussen 1920–1938

Vanaf de zeventiende eeuw tot het einde van de Eerste Wereldoorlog maakte het huidige Tsjechië deel uit van Oostenrijk (later Oostenrijk-Hongarije). In 1918 is de onafhankelijke Tsjechoslowaakse Republiek ontstaan, concreet op 28 oktober dat jaar. De periode tussen 1918 en 1938 wordt de Eerste Tsjechoslowaakse Republiek genoemd. Deze tijden waren aan de ene kant vol euforie van de nieuwe staat en aan de andere kant brachten ze economische en sociale problemen met zich mee: de Duitstalige grensgebieden wilden niet aan Tsjechoslowakije toebehoren, maar beriepen zich op het recht op zelfbeschikking, en de economische crisis na 1929 raakte de staat hard (Emmert 2012: passim).

Tsjechoslowakije bestond toen uit Bohemen, Moravië, Silezië, Slowakije en Karpato-Oekraïne.⁷¹ In elk van deze gebieden fungeerde een literair systeem met zijn eigen uitgeverijen, boekhandels en bibliotheken. Daarnaast waren er Hongaarse en Joodse literaire actoren actief.

Het ontstaan van Tsjechoslowakije had het literaire systeem qua aantal uitgegeven werken positief beïnvloed. In 1919 werden er tweemaal zo veel Tsjechische en Slowaakse boeken als in 1913 gepubliceerd en in 1937 zelfs driemaal zo veel. Er wordt geschat dat er tijdens de Eerste republiek in totaal 100 000 tot 130 000 titels zijn verschenen, inclusief landkaarten en partituren.

De officiële taal van het land was het Tsjechoslowaaks, dat betekent een taal die in feite niet bestond. Dit begrip diende als een verzamelnaam voor het Tsjechisch en het Slowaaks en was politiek gemotiveerd (Emmert 2012: 82).⁷² Het was toen trouwens gebruikelijk dat in Slowakije veel Tsjechische titels werden verkocht, zowel in het Tsjechisch als ook in Slowaakse vertaling.⁷³

De meeste boeken die in deze periode in Tsjechoslowakije werden uitgegeven, waren in het Tsjechisch geschreven, concreet 76,4% in 1929 en 69% in 1935. Op de tweede plaats stonden Duitse titels (10,4% in 1929, respectievelijk 14,8% in 1935) en op de derde plaats Slowaakse boeken (7,6%, respectievelijk 9,7%). Verder volgden er werken in het Hongaars, Frans, Russisch en andere talen.

Het aandeel van schone letteren was aanvankelijk tamelijk klein. In 1922 maakte belletristiek 14% en drama 10% van de uitgegeven teksten uit. In 1929 steeg het aandeel van kunstproza naar 40,5%, inclusief letterkundige werken.

⁷¹ Informatie in de volgende alinea's werd ontleend aan: Šimeček & Trávníček 2014: 227–288.

⁷² Het Tsjechisch en het Slowaaks lijken zo veel op elkaar dat de sprekers van deze talen elkaar in principe zonder problemen kunnen verstaan.

⁷³ Ook vandaag de dag vindt men in Slowaakse boekhandels een grote hoeveelheid titels in het Tsjechisch.

Als het centrum van de Tsjechoslowaakse uitgevers kon in die tijd Praag worden bestempeld. In de hoofdstad werden dan ook meer dan 60% van alle boeken uitgegeven. Wat buitenlandse literatuur in vertaling betreft, werd zelfs 90% daarvan in Praag gepubliceerd. Veel Praagse uitgeverijen hadden overigens filialen in andere steden.

Sommige uitgeverijen baseerden zich op gelijkaardige principes en sloten daarom samenwerkingsverbanden. Als voorbeeld kan *Klub moderních vydavatelů Kmen* (Club van moderne uitgevers Stam) worden genoemd waarin uitgevers zich verenigden die op hedendaagse literatuur waren gericht. Bovendien was het hun bedoeling om boeken van hoge literaire kwaliteit te publiceren.

Ondanks dat wordt de literaire kwaliteit van veel toen uitgegeven titels als laag bestempeld. Vooral vermaaksliteratuur was populair die in grote oplagen werd uitgegeven en puur commercieel was bedoeld, zoals romans voor vrouwen en avonturenromans. Zulke titels droegen weliswaar niet bij aan het opleiden van de lezers, maar de uitgevers verdienden daarmee genoeg geld om werken van hoge literatuur te kunnen publiceren.

Wat de boekhandel betreft, fungeerden er in 1921 in totaal 439 winkels waar boeken werden verkocht, de meeste daarvan (267) in Bohemen. Tien jaar later waren dit maar liefst 528 winkels. Boeken werden toen enerzijds bij gespecialiseerde boekhandelaars verkocht, anderzijds in winkels die naast literaire publicaties andere producten verkochten, zoals kantoorartikelen, designartikelen en speelgoed.⁷⁴

Daarnaast fungeerden er bibliotheken waarvan het aantal steeds groter werd. Terwijl er in 1926 in het heel Tsjechoslowakije 14 755 gemeentelijke bibliotheken bestonden, ging het in 1935 reeds om 17 089 bibliotheken. De meeste daarvan waren Tsjechisch (9 315), gevolgd door Duitse (3 570) en Slowaakse (2 958) filialen. Verder fungeerden er Hongaarse, Roetheense, Poolse, Roemeense en Joodse bibliotheken.

Gemeentelijke bibliotheken streefden ernaar om de lezers op te voeden. Daarom mochten ze niet over werken beschikken die lage literaire kwaliteit hadden of moreel omstreden (in de regel pornografisch) waren.

Het gedrag van het lezerspubliek is gedeeltelijk af te leiden uit statistieken van bibliotheken. De meeste lezers van de Praagse stadsbibliotheek, de grootste bibliotheek in Tsjechoslowakije, waren geïnteresseerd in kunstproza (84% van de geleende boeken). Tsjechische en Slowaakse literatuur had een aandeel van 41%, Tsjechische en/of Slowaakse vertalingen van buitenlandse titels maakten 53% uit en anderstalige werken namen een aandeel van 6% in. Zoals te zien is, was er meer belangstelling voor buitenlandse literatuur dan voor boeken van binnenlandse auteurs. Dat wil echter niet zeggen dat Tsjechische en Slowaakse schrijvers niet

⁷⁴ Dit gold ook voor bepaalde uitgeverijen. *Družstevní práce* (Coöperatieve Arbeid) verkocht naast eigen boeken ook decoraties.

werden gelezen. Integendeel, er werd aan de scholieren aanbevolen literatuur voorgeschreven met klassiekers zoals Karel Hynek Mácha, Božena Němcová en Viktor Dyk. Tot de aanbevolen literatuur behoorden ook enkele buitenlandse auteurs, onder anderen Dostojewski, Dickens en Balzac.

Uit statistische gegevens kan men verder afleiden welke auteurs toen het meest geliefd waren. Uit de enquête *Co čte náš lid* (Wat leest ons volk) uit 1931 komt naar voren dat tot de populairste auteurs naast een paar Tsjechoslowaakse schrijvers Galsworthy, Remarque, Wallace en Lewis behoorden. Verder blijkt dat de lezers van de stadsbibliotheek in Praag heel erg hielden van *Clochemerle* van Gabriel Chevallier, een boek waarmee de Tsjechische uitgave van Timmermans' *Anna-Marie* overigens werd vergeleken (zie hierna).

5.1.2 Nederlandstalige literatuur in Tsjechië tussen 1920–1938

Vooraleer ik inga op de receptie van Timmermans, schets ik een algemeen beeld van de Nederlandse en Vlaamse literatuur in de Tsjechische vertaling.

Voor zover bekend zijn de oudste Tsjechische vertalingen van Nederlandstalige literaire teksten *Siska van Rosemael* en *Wat eene moeder lijden kan* van Hendrik Conscience uit 1846 (Engelbrecht 2021a: 64–65).⁷⁵ Conscience behoorde aan het einde van de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw dan ook tot de populairste Vlaamse schrijvers in Tsjechië.⁷⁶ Verder was er in katholieke kringen interesse voor Jan van Ruusbroec en Guido Gezelle (Engelbrecht & Vaidová 2015: 48). De Tsjechische literaire groeperingen *Česká moderna* (Tsjechisch modernisme) en *Moderní revue* (Moderne revue) waren geïnteresseerd in de Tachtigers en auteurs van *Van Nu en Straks*, onder meer in Frederik van Eeden, Stijn Streuvels en August Vermeylen (Engelbrecht 2013b: 78). Deze interesse hangt onder meer daarmee samen dat er in Tsjechië een sterke middenstand is ontstaan wiens aanhangers de kunstproza in hun moedertaal wilden lezen (Engelbrecht 2015a: 251).

Er valt te constateren dat er over het algemeen een groot aantal Nederlandse en Vlaamse werken naar het Tsjechisch werd vertaald. Tussen 1846 en 2020 werden er in Tsjechië circa 1000 literaire vertalingen uit het Nederlands gemaakt. Tsjechische lezers behoren dan ook 'tot de middelgrote recipiënten van de Nederlandstalige literatuur' (Engelbrecht 2016a: 8). Het is opmerkelijk dat het hoogste aantal Ne-

⁷⁵ Deze vertalingen zijn tevens de oudste vertalingen van Nederlandstalige werken in een Slavische taal als men de Russische vertaling van Vondels' *Warande der dieren* uit 1674 niet meetelt. Deze vertaling werd door Andries Winius gemaakt (Michajlova 2009: 3).

⁷⁶ Tot 1918 werden er in totaal 94 Nederlandse en Vlaamse literaire teksten naar het Tsjechisch vertaald. 40 daarvan zijn werken van Conscience (Engelbrecht 2015d: 76).

derlandstalige titels van alle Centraal-Europese landen naar het Tsjechisch werd vertaald als men Duitsland buiten beschouwing laat (Engelbrecht 2015b: 129).⁷⁷

Zo te zien heeft de Nederlandse en Vlaamse literatuur in Tsjechië een lange en omvangrijke traditie. Deze traditie zette zich in de periode 1920–1938 voort. In het interbellum verschenen er in Tsjechië 120 Nederlandstalige werken wat meer is dan in de overige Slavische talen bij elkaar (Engelbrecht 2017a: 149).⁷⁸ Waarom werd er eigenlijk zo veel uit het Nederlands naar het Tsjechisch vertaald? Engelbrecht stipt aan dat dit aan het feit ligt dat de Tsjechische lezers werken van een andere dan Duitse origine wilden lezen. Daarom werd de aandacht op Franse, Engelse, maar ook op Scandinavische en Nederlandstalige literatuur gericht. Dit hangt daarmee samen dat de buitenlandse letteren ter inspiratie voor de inheemse literatuur zouden moeten dienen (Engelbrecht & Vaidová 2015: 30).

Wat het selectieproces betreft, volgden de Tsjechische uitgevers vaak Duitse voorbeelden, onder meer de productie van *Insel Verlag* (Engelbrecht 2013a: 26). De keuze van Nederlandse en Vlaamse titels die in Tsjechië werden uitgegeven, was dan ook in grote mate overeenkomstig met de Duitse keuzes. Bovendien waren toen twee vertalers actief, namelijk Rudolf Jordán Vonka (op wie ik verder inga), en Lída Faltová, die een grote invloed op de selectie van de verschenen werken hadden. Zij waren de eerste Tsjechische vertalers die zich in de Nederlandstalige literatuur specialiseerden en de eerste over wie men met zekerheid kan zeggen dat ze het Nederlands machtig waren.

Lída Faltová (1890–1944) heeft romanistiek aan de Masaryk Universiteit gestuurd en vervolgens werkte ze als publiciste en vertaalster. Naast het Nederlands vertaalde ze uit het Frans, Duits en Russisch en is ze auteur van ongeveer 60 vertalingen. Wat de Nederlandse literatuur betreft, heeft ze in het interbellum voor 38 vertalingen gezorgd, dat wil zeggen voor ongeveer een derde van alle toen uitgegeven vertalingen Nederlands-Tsjechisch (Engelbrecht (2021: 164–167). Ze richtte zich enerzijds op middle brow literatuur en vertaalde op grote schaal populaire auteurs zoals Antoon Coolen, Johan Fabricius⁷⁹, Ernest Claes, Madelon Székely-Lulofs en A. den Doolaard. Anderzijds vertaalde ze een aantal titels die tot de hoge literatuur worden gerekend, zoals Woutertje Pieterse van Multatuli.

77 Krijtová (2004: 91) wijst erop dat de lijst van werken die uit het Nederlands naat het Tsjechisch werden vertaald, in grote mate met de lijsten vertalingen naar andere Centraal-Europese talen overeenkomt.

78 Voor dit verschijnsel heeft Engelbrecht een aantal verklaringen. Ten eerste heeft Tsjechië een goed systeem van digitalisatie van oude tekstuele materialen. Ten tweede heeft Tsjechië in de oorlogen minder geleden dan zijn buurlanden waardoor er meer materiaal is bewaard. Tot slot was er een kleinere mate van analfabetisme dan in de overige Slavische landen en dankzij dit was er een groter lezerspubliek.

79 Fabricius' roman *De scheepsjongens van Bontekoe* is waarschijnlijk het meest gelezen Nederlandse boek in Tsjechië. Tussen 1935 en 2010 zijn er acht edities van verschenen met meer dan 750 000 exemplaren (Engelbrecht 2015d: 80).

Interessant genoeg heeft ze wereldwijd de eerste vertaling van *Kaas* van Willem Elsschot gemaakt.

Het is niet alleen opmerkelijk hoeveel werken Faltová heeft vertaald, maar ook hoe snel. Tijdens haar actiefste periode eind de jaren '30 en begin de jaren '40 moest ze bijna vijf vertalingen per jaar realiseren. Faltová werkte vaak met vaste uitgeverijen samen, vooral met *Evropský literární klub* (Europese literaire club) en *Družstevní práce* (Coöperatieve arbeid; zie verder). Vaak schreef ze voor deze uitgeverijen leesrapporten over nieuwe Nederlandse en Vlaamse boeken waardoor ze dikwijls de opdracht kreeg om het ene of andere boek te vertalen. Bovendien beval ze zelf interessante titels aan de uitgeverijen aan (Engelbrecht 2017a: 150).

Als verdere belangrijke vertalers van het interbellum kunnen Otto F. Babler (zie hierna), Milada Šimsová, Miloš Seifert en Ella Kazdová worden genoemd die echter (op Ella Kazdová na) niet in het Nederlands waren gespecialiseerd. Engelbrecht (2005: 229) is niettemin van mening dat de meeste Nederlandstalige titels toen direct uit het Nederlands werden vertaald. Šimsová (1904–1992) heeft na Faltová's dood enkele van haar auteurs overgenomen zoals Madelon Székely-Lulofs en Johan Fabricius. Miloš Seifert (1887–1941) heeft enkele werken van Frederik van Eeden van een Tsjechische vertaling voorzien.

Ella Kazdová, geboren Kučerová (1909–1982), heeft tijdens haar carrière op de Tsjecho-Slowaakse ambassade in Den Haag, waar ze Vonka opvolgde, Nederlands geleerd. Ze heeft twintig vertalingen uit het Nederlands op haar naam staan. Ze heeft voornamelijk boeken van Fred Germonprez alsmede humoristische romans van Toon Kortooms vertaald. Voor haar vertalingen heeft ze in 1974 een prijs van het Belgische Ministerie van Onderwijs en Cultuur ontvangen (Leersum 1993: 16).

Wat de uitgeverijen betreft, die in die tijd op grote schaal Nederlandse en Vlaamse auteurs publiceerden, kunnen hier *Sfinx*, *Družstevní práce* en *Rudolf Škeřík/Symposion* worden genoemd (Engelbrecht & Vaidová 2015: 48).

Engelbrecht (2017: 144) geeft aan dat terwijl vóór de Eerste Wereldoorlog de aandacht vooral op Vlaamse literatuur gericht was (wat vermoedelijk te maken had met de verwantschap tussen de Vlaamse Beweging en de Tsjechische Wedergeboorte), verschoof de aandacht na de oorlog naar Nederland. Dat wil echter niet zeggen dat de Vlaamse literatuur een marginale positie had. In de jaren dertig werden er namelijk veel plattelandssromans naar het Tsjechisch vertaald die zowel van Nederlandse als ook van Vlaamse origine waren. Tot de populairste vertegenwoordigers van dit genre in Tsjechië behoorden naast Timmermans Ernest Claes, Antoon Coolen en Stijn Streuvels.

Engelbrecht is van mening dat 'de Nederlandstalige literatuur in veel opzichten een nicheliteratuur bleef', maar in elk geval wel een plaats in het Tsjechische literaire systeem heeft ingenomen.

5.1.3 Timmermans in Tsjechië tussen 1920–1938

In de periode 1920 tot en met 1938 zijn de meeste Tsjechische vertalingen van Timmermans verschenen. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat deze periode grotendeels met de artistieke loopbaan van Timmermans overeenkomt.

Voor zover bekend, is het allereerste werk van Timmermans dat in het Tsjechisch werd gepubliceerd een fragment van *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* uit 1920. Het gaat om het hoofdstuk *Opdracht* dat in het Tsjechisch *Obětování* (De opoffering) heet. De vertaling werd afgedrukt in de bundel *Nova et vetera* die door de uitgeverij van Josef Florian werd uitgegeven. Als auteur van de Tsjechische versie wordt ‘P.L.V.’ aangegeven waarachter pater Ludvík Vrána schuilt, een katholieke priester en vertaler (Stankovič 2008: 490). In de uitgave wordt vermeld dat hij dit verhaal ‘uit het Vlaamse werk *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* heeft gehaald’. Engelbrecht (2015d: 29–30) suggereert dat Vrána de Duitse vertaling van *Insel Verlag* uit 1919 heeft gevolgd.

Terwijl er in 1921 geen werk van Timmermans in het Tsjechisch is verschenen, werd er in 1922 grote aandacht aan hem besteed. In dit jaar werd namelijk de eerste Tsjechische vertaling van *Pallieter* gepubliceerd. Hier moet worden benadrukt dat deze vertaling niet de complete roman bevatte, maar slechts een aantal fragmenten vertaald door de vertaler, schrijver en letterkundige Otto F. Babler (zie hierna). Er moet tevens worden opgemerkt dat de fragmenten niet in boekvorm, maar in kranten zijn verschenen, concreet in *Moravská domovina* (Het Moravische thuis) en *Selské listy* (Boerenkrant).⁸⁰

In *Selské listy* werden op 27 mei 1922 twee fragmenten uit *Pallieter* gepubliceerd. Het gaat concreet om de hoofdstukken *Het vogelenbezoek* (tsj. *Návštěva ptáků*) en *Een Meiavond* (tsj. *Májový večer*). In de krant staat aangegeven dat Babler de tekst ‘met de toestemming van de auteur uit het Vlaams heeft vertaald’. Er wordt tevens vermeld dat het om een fragment uit *Pallieter* gaat.⁸¹

Op 5 augustus 1922 verscheen in *Moravská domovina* het hoofdstuk *Het vogelenbezoek*. In de krant staat opnieuw nauwkeurig vermeld dat het om ‘een hoofdstuk uit de roman “Pallieter”’ gaat dat ‘uit het Vlaams’ door Babler werd vertaald.

In 1922 is verder de eerste Tsjechische editie van *De zeer schone uren van Juffrouw Symforosa, begijntjen* verschenen. De Tsjechische titel luidt *Krásné čtení o panně Symforose* wat als ‘Mooi lezen over de maagd Symforosa’ kan worden vertaald. Voor de vertaling heeft opnieuw Babler gezorgd. De tekst werd op 15 december in het

⁸⁰ Nederlandse vertalingen van de titels overgenomen van Engelbrecht (2019: 35).

⁸¹ Opmerkelijk is dat Babler enkele van zijn vertalingen als bibliofiele edities uitgaf met daaronder *De zeer schone uren van Juffrouw Symforosa, begijntjen* en *Beatrijs*. Waarom hij *Pallieter* niet heeft uitgebracht, is niet helemaal duidelijk. Het kan liggen aan het feit dat dit werk in 1927 door Vonka werd vertaald en door de uitgeverij *Družstevní práce* werd uitgegeven. Babler werkte overigens zelden met grote uitgeverhuizen samen en oriënteerde zich eerder op de katholieke kringen (Engelbrecht 2021a: 148–153).

tijdschrift *Archa* (De ark) afgedrukt dat op katholieke literatuur was gericht. Er wordt expliciet vermeld dat Babler het verhaal ‘uit het Vlaams’ heeft vertaald. Deze uitgave wordt overigens aangevuld met een afbeelding, concreet aan het einde van de hele tekst waar een Jezusachtige figuur te zien is.

Een ander werk van Timmermans dat in 1922 in het Tsjechisch werd gepubliceerd, is het hoofdstuk *Middenluik* van de *Driekoningentryptiek*. De eerste Tsjechische vertaling die de titel *Vánoční podobensví* (Kerstgelijkenis) draagt, werd op 21 december in het populaire plaatstijdschrift voor een groot publiek *Světlozor* gepubliceerd. Hier staat aangegeven dat het om een rechtstreekse vertaling ‘uit het Vlaams’ gaat wat met de conclusie van mijn eigen vertaalkundige analyse correspondeert. Voor de vertaling heeft opnieuw Babler gezorgd.

Het is misschien verbazingwekkend dat de Tsjechische uitgave uit 1922 dateert, dat wil zeggen één jaar voordat het werk überhaupt in het Nederlands werd gepubliceerd. Dit komt omdat Babler de oudere versie heeft vertaald die in 1919 in het *Amsterdammer Weekblad* was verschenen (Rutten 1928: 147, noot 5).

Světlozor is niet het enige periodiek waarin in 1922 de Kerstgelijkenis uit *Driekoningentryptiek* werd gepubliceerd. Op 21 december is de vertaling van Babler opnieuw verschenen, ditmaal in de krant *Československý deník* (Tsjechoslowaaks dagblad) die aan *Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská* (Tsjechoslowaakse middenstandpartij voor kleine ondernemers en handelaars) toebehoorde. De Tsjechische titel luidde ook dit keer *Vánoční podobensví*.

In het jaar erna, dat wil zeggen in 1923, werd *Vánoční podobensví* nog eens uitgegeven. Op 25 december werd de tekst in het dagblad *Našinec* (Ons volk) afgedrukt, weer in de vertaling gemaakt door Babler.

Na een jaar ‘pauze’, in 1925, komt er een volgende golf van vertalingen van Timmermans. In dit jaar werd opnieuw het bovengenoemde uittreksel uit *Driekoningentryptiek* gepubliceerd, en dat zelfs twee keer. Ten eerste is *Vánoční podobensví* in het decembernummer van het vrouwen tijdschrift *Eva* verschenen. Net zoals bij de eerste uitgave wordt er vermeld dat het werk door Babler ‘uit het Vlaams’ werd vertaald. Verder werd dezelfde tekst in de ‘geïllustreerde revue’ *Salon* afgedrukt, eveneens met de informatie dat het om Bablers vertaling ‘uit het Vlaams’ gaat.

Behalve dat werd in dit jaar opnieuw de vertaling van het hoofdstuk *Een Mei-avond* uit *Pallieter* afgedrukt. Het ging weer om de vertaling van Babler die in de krant *Našinec* werd gepubliceerd.

De echte doorbraak van Timmermans in Tsjechië kwam echter pas in het jaar 1927 wanneer zijn opus magnum *Pallieter* in het Tsjechisch voor het eerst in boekvorm werd uitgegeven.⁸² Het gaat tevens om de eerste Tsjechische boekenuitgave

82 Waarom *Pallieter* in Tsjechië zo laat na de uitgave van het origineel werd gepubliceerd, ligt volgens Engelbrecht aan het feit dat er vroeger geen vertalers waren die de roman rechtstreeks konden vertalen. Bovendien werd *Pallieter* door de katholieke clerus als te ‘paganistisch’ beschouwd. Daarom kon de roman pas later worden vertaald, toen de streekromans in Tsjechië een populair genre werden.

van Timmermans überhaupt. Deze vertaling (die in het Tsjechisch overigens dezelfde titel als het origineel draagt, namelijk *Pallietier*) heeft Rudolf Jordán Vonka gemaakt (zie verder) die in tegenstelling tot Babler de hele roman heeft vertaald. De uitgave werd door de prestigieuze uitgeverij *Družstevní práce* (Coöperatieve arbeid) gerealiseerd. Op deze plaats moet worden opgemerkt dat de uitgeverij *Rudolf Škeřík* van plan was om *Pallietier* in een vertaling van de literator Otokar Fischer te publiceren.⁸³ Waarom de roman uiteindelijk bij *Družstevní práce* in de vertaling van Vonka is verschenen, is maar de vraag.

In het boek staat keurig vermeld dat Vonka de roman ‘uit het Nederlands heeft vertaald’.⁸⁴ Het zou zelfs om een ‘geautoriseerde uitgave’ gaan.⁸⁵ In het boek staan illustraties waarvan de gerenommeerde Tsjechische schilder Alois Bílek de auteur is. De kaft werd door de schilder Emanuel Frinta ontworpen die wel vaker met *Družstevní práce* samenwerkte (Vlčková 2007: 71–88). Voor de typografie heeft de graficus Method Kaláb gezorgd (Pohanka, Novotný 1967: 115). Volgens de informatie in de colofon is het boek in december 1927 verschenen in een oplage van 2200 exemplaren. Daarnaast werden er 100 genummerde stuks op een speciaal soort papier uitgegeven.

In 1929 werd *De zeer schone uren van Juffrouw Symforosa, begintjien* voor de tweede keer uitgegeven, deze keer in boekvorm en zelfs in een bibliofiele editie. De tekst werd door Babler zelf uitgegeven (Engelbrecht 2018: 122) en door *Lidové závody tiskařské a nakladatelské* (Drukkers- en uitgeversvolksbedrijf) in Olomouc gedrukt. In de colofon wordt vermeld dat er 150 exemplaren van dit boekje ‘aan de deelnemers van de tweede bijeenkomst van Moravische bibliofielen in Kroměříž op 12 mei 1929’ werden geschonken. Ook in deze uitgave staat de informatie dat de novelle door Babler ‘uit het Vlaams’ werd vertaald. Bovendien wordt er aangegeven dat de tekst eerder in *Archa* is verschenen en geconcretiseerd om welk nummer het gaat. De twee uitgaven zijn identiek, alleen staan in de boekvorm aan het begin van elk hoofdstuk initialen die door Timmermans zelf werden gemaakt.

In 1930 en 1931 is *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* opnieuw verschenen, deze keer in een vertaling van Otokar Fischer. De uitgave uit 1930 is net zoals de editie uit 1920 slechts gedeeltelijk. Deze keer werd het hoofdstuk *Kerstmis* vertaald dat naar het Tsjechisch als *Vánoce ve Flandřích* (Kerstmis in Vlaanderen) werd ver-

De Tsjechen konden de werken van Timmermans wel in een andere taal, overwegend in het Duits lezen. In die tijd was het in Centraal-Europa namelijk gebruikelijk dat de burgers meerdere talen spraken. In die zin klinkt het misschien overbodig om Timmermans’ werken naar het Tsjechisch te vertalen, maar Popa (2018: 426) suggereert dat directe toegang tot het origineel het maken van de vertaling paradoxaal bevordert.

83 De uitgave van *Pallietier* zou de 27e band van de reeks *Symposion* moeten zijn (Macková 1977: 20).

84 Vreemd genoeg werd de achternaam van Timmermans op het titelblad verminkt tot ‘Timermans’. In de colofon wordt naar deze fout door middel van een erratum verwezen.

85 Zoals Engelbrecht aangeeft, heeft Vonka tot 1946 Timmermans niet gecontacteerd. De autorisatie werd dus via *Insel-Verlag* mogelijk gemaakt (Engelbrecht 2021a: 13; 156; 164).

taald. Deze vertaling is op 25 december 1930 in de kwalitatieve krant *Lidové noviny* (De Volkskrant) verschenen. De tekst is aangevuld met een afbeelding waarop herders met de kleine Jezus, Maria en Jozef te zien zijn. Deze illustratie werd door de bekende schilder Eduard Milén gemaakt.

Het is opmerkelijk dat deze vertaling één jaar later opnieuw is verschenen, ditmaal in boekvorm. Deze editie werd door de uitgeverij *Josef Portman* gerealiseerd. Er is sprake van een bibliotheek uitgave met een zeer kleine oplage die slechts twintig exemplaren telt. Het dunne boekje bevat geen afbeeldingen van Milén zoals de journalistieke uitgave, maar wel een aantal illustraties van de schilder Jan Konůpek die met de uitgeverij aan een groot aantal titels samenwerkte.⁸⁶

In 1932 is zover bekend de eerste Tsjechische vertaling van een verhaal van Timmermans verschenen, namelijk *Het nachtelijk uur*. De Tsjechische vertaling heet *Noční hodina* wat met de originele titel overeenkomt en werd in het eerder genoemde tijdschrift *Světlozor* afgedrukt. Er staat keurig aangegeven dat het verhaal ‘uit het Vlaams werd vertaald door V. Novotná’.⁸⁷ Het staat vast dat ze uit het Engels, ‘Vlaams’ en Zweeds vertaalde, maar gedetailleerde informatie over haar ontbreekt (Pešat 2008: 462).

In 1933 is de echte ‘oogst’ van Timmermans in Tsjechië begonnen. In dit jaar werd voor het eerst *De pastoor uit den bloeyenden wijngaerd* in het Tsjechisch gepubliceerd. De tekst zou in ‘het maandblad ter ondersteuning van christelijke charité en wezen’ *Květy lásky* (Bloemen van liefde) verschenen zijn. Dit komt naar voren uit een recensie die in 1939 in het eerder genoemde tijdschrift *Archa* werd gepubliceerd. Men komt er te weten dat *De pastoor* door ‘de liefhebber en kenner van de Vlaamse literatuur dr. Fr. Odvalil’ werd vertaald en dat zelfs rechtstreeks uit het Nederlands (M. 1939: 142).⁸⁸ Het is me helaas niet gelukt om de vertaling terug te vinden.⁸⁹

86 In de correspondentie tussen Portman en Florian uit 1932 vindt men een opmerking over *Vánoce* (De kerstmis) van Timmermans. Het gaat hoogstwaarschijnlijk om *Het kindeken Jezus in Vlaanderen*. Florian schrijft dat hij dit werk ‘een beetje naturalistisch’ vindt. Verder vermeldt hij: ‘Najdu li někoho, pokusím se to nějak “uplatnit”.’ (Mocht ik iemand vinden, probeer ik het op de ene of andere manier ‘toe te passen’). Waarom Florian dit schrijft, is niet duidelijk. Portman heeft dit werk namelijk al één jaar eerder uitgebracht.

87 Ondanks dat heb ik een kleine analyse van de vertaling uitgevoerd om dat te toetsen. Het blijkt dat de vertaling in zekere opzichten van het origineel afwijkt wat echter niet hoeft te betekenen dat het om een vertaling via een tussentaal gaat. Het duidt eerder op een wat vrijere vertaling. Men kan wel bespeuren dat Novotná bij het vertalen door het Duits beïnvloed was. Dit komt naar voren uit de vertaling van de volgende zin: ‘En hij zwepte op, liep naar de deur, en zijn mond stond reeds open om te roepen, toen hij het van uit den toren drie uur hoorde slagen.’ (Timmermans 1928: 25.). Novotná vertaalt de verbinding ‘uit den toren’ als ‘za dveřmi’, dat wil zeggen ‘achter de deur’ (Timmermans 1932: 494). Het Nederlandse woord ‘toren’ lijkt namelijk op het Duitse ‘Tor’ wat onder andere ‘deur’ betekent.

88 Dat Odvalil *De pastoor* heeft vertaald, vermeldt ook Macek (2000: 658–659).

89 In *Archa* staat dat *De pastoor* in *Květy lásky* in het jaar 1933 is verschenen. Men leest er echter ook dat Odvalil de vertaling ‘vijf jaar geleden’ heeft gemaakt, dat wil zeggen in 1934. Ik heb twee jaargan-

Een andere vertaling uit 1933 is in tegenstelling tot *De pastoor* heel goed opspoorbaar. Het gaat om de eerste Tsjechische uitgave van *De harp van Sint Franciscus* die maar liefst één jaar na het verschijnen van het origineel op de markt werd gebracht. De titel luidt *Prosláček boží* wat als ‘Goedzak Gods’ kan worden vertaald en werd uitgegeven door de Praagse uitgeverij *Rudolf Škeřík* die toen meerdere Nederlandstalige boeken publiceerde. De roman is in de editie *Symposion* verschenen en werd door Jaroslav Toman vertaald. De verzen werden niet door hem, maar door de uitgever van *Archa*, Karel Dostál-Lutinov vertaald. Het boek bevat vier gekleurde lithografieën waar de gerenommeerde surrealistische schilderes Toyen de auteur van is en die tot de dag van vandaag hoog gewaardeerd worden. De kaft werd eveneens door haar ontworpen.⁹⁰ Naast de gewone uitgave werden er dertig exemplaren ‘op het Hollandse papier Pannekoek’ en 300 exemplaren op het papier ‘Simili Japan’ geprint. De totale oplage is niet bekend.

Eén jaar later, in 1934, is het verhaal *De Uil* verschenen en dat zelfs twee keer. De Tsjechische vertaling heet *Sova* wat met het origineel correspondeert. Het verhaal werd in de krant *Pozor* (Kijk uit) gepubliceerd die in Olomouc werd uitgegeven, concreet op 13 januari dat jaar. Er wordt keurig vermeld dat de vertaling door Otto F. Babler werd gemaakt.

Drie maanden later werd de tekst opnieuw afgedrukt, ditmaal in het dagblad *Venkov* (Het platteland), meer bepaald in een rubriek voor kinderen die de titel *Dětská zahrádka* (Het kindertuintje) droeg. Het verhaal werd er niet in zijn geheel afgedrukt, maar stuksgewijs, concreet in twee delen. Het eerste fragment is op 13 april en het tweede op 20 april 1934 verschenen. Er zijn twee illustraties aan toegevoegd. Op de ene afbeelding is de Uil met zijn helpers afgebeeld en op de tweede een nachtegaal. Het gaat om andere illustraties dan in de originele verhalenbundel. De naam van de schilder wordt er niet vermeld. Wat er wel wordt vermeld, is de naam van de vertaler: Babler.

In hetzelfde jaar werd de eerste Tsjechische uitgave van de roman *Anna-Marie* gepubliceerd. Hij is onder de titel *Delfíni* (De dolfijnen) bij de Praagse uitgeverij *V. Čejka* verschenen, namelijk in de editie *Dobré knihy* (Goede boeken). In deze reeks verschenen naast *Anna-Marie* onder meer een aantal werken van de Amerikaanse schrijfster Pearl S. Buck en twee Tsjechische titels. Het lijkt erop dat alle buitenlandse titels die in deze editie zijn verschenen, door Quido Palička werden vertaald en de kaften door Toyen werden ontworpen. Dit geldt ook voor *Anna-Marie*.

In de colofon wordt toegegeven dat er geen sprake van een rechtstreekse vertaling is omdat *Anna-Marie* ‘uit de Duitse uitgave werd vertaald’. Dat is tevens de

gen van *Květy lásky* doorzocht, maar kon *De pastoor* nergens in vinden. Zie: *Květy lásky. Lidový měsíčník věnovaný zájmům křesťanské charity, zvláště pak opuštěným dětem* (1933), jrg. 29 en 30.

90 Uit een aantal catalogi van de Tsjechische veilinghuizen komt naar voren dat deze uitgave dankzij de illustraties van Toyen een veel gevraagd stuk was. De gemiddelde prijs voor het boek was begin eenentwintigste eeuw 800 kroon (ca. 30 euro).

verklaring voor het feit dat de Tsjechische titel *Delfíni* met de titel van de Duitse vertaling correspondeert. Uit de colofon blijkt zelfs dat het de uitdrukkelijke wens van Timmermans was om dit boek in het Tsjechisch uit de Duitse uitgave te vertalen.⁹¹ De oplage telde 1500 exemplaren.

Behalve dat werd in 1934 de eerste Tsjechische uitgave van *Pieter Brueghel. Zoo heb ik u uit uwe werken geroken* op de markt gebracht, concreet in juli. De roman werd net als *Pallieter* door Vonka vertaald en is bij *Družstevní práce* verschenen. De Tsjechische titel luidt: *Petr Breugel. Co jako vůně zavanulo z jeho díla*. De ondertitel kan worden vertaald als ‘Wat heeft als een geur uit zijn oeuvre gewaaid’. In het boek wordt vermeld dat het uit het Nederlands werd vertaald en dat het zelfs om een geautoriseerde uitgave gaat.⁹² Men vindt er dertien afbeeldingen van de beeldende kunstenaar Ladislav Sutnar die tevens de omslag heeft ontworpen.⁹³ Er werden 2500 exemplaren gedrukt.⁹⁴

Eén jaar later, in 1935, werd een speciale editie van *Pieter Brueghel* uitgegeven. Deze editie bevat slechts twee fragmenten uit de roman, namelijk deel VI van het hoofdstuk *Het dorp* en deel V van het hoofdstuk *De dikken*. Het dunne boekje draagt dan de titel *Petr Breugel. Dvě kapitoly* (Petr Breugel. Twee hoofdstukken). Deze bibliofiele uitgave werd door twee houtsneden van K.T. Langer begeleid en de oplage telde 270 exemplaren. Deze exemplaren werden geschonken aan de ‘zevende bijeenkomst van Moravische Bibliofielen in Břeclav te Pinksteren 1935’. Ze werden als cadeau gegeven van de beeldende kunstenaar K.T. Langer, de drukkerij *Obzor* en de bibliofielen F. Pleusová, M. Sum en M. Teichman.

In dat jaar werd in Tsjechië weer een uittreksel uit *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* gepubliceerd. Ditmaal was dat het hoofdstuk *Herodes, en de moord der onnozele kinderen* (in het Tsjechisch overeenkomstig met het origineel, namelijk *Herodes a vraždění nevinátek*). Het fragment is in de culturele revue *Řád* (De orde) verschenen. Onder de tekst wordt vermeld dat hij door Václav Renč naar het Tsjechisch

91 Zie ook Brtník 1934: 7 en Bibliografický katalog 1935: 208 en 476. Dat in het boek expliciet wordt aangegeven dat het op verzoek van Timmermans uit het Duits werd vertaald, getuigt ervan dat de uitgeverij zich bewust was van het feit dat werken van hoge literaire kwaliteit rechtstreeks moesten worden vertaald. In dit geval werd van deze norm afgeweken en de uitgeverij voelde zich verplicht om dit te vermelden.

92 Het valt op te merken dat Vonka zijn vertaling van een notenapparaat heeft voorzien. In alle Tsjechische uitgaves van het boek staan nu en dan voetnoten die aan de Tsjechische lezers de uitspraak en de betekenis van enkele eigennamen en realia toelichten.

93 Sutnar was trouwens vanaf 1929 werkzaam als de grafische adviseur van *Družstevní práce* (Bílková 1988: 10).

94 De roman was blijkbaar heel populair waarvan het feit getuigt dat hij tot de meest uitgeleende boeken in de Praagse bibliotheken behoorde, zie: Přes dva miliony knih 1935: 4. De populariteit blijkt tevens uit de enquête van *Lidové noviny* (De Volkskrant) waarin bekende personen moesten aangeven door welke boeken ze werden aangesproken. In het overzicht van de resultaten treft men herhaaldelijk de naam van Timmermans aan en *Pieter Brueghel* in het bijzonder (zie bijvoorbeeld: Nejzajímavější kniha 1934).

werd omgezet en dat hij ‘uit het boek “Jezulátko ve Flandřích”’ (*Het kindeken Jezus in Vlaanderen*) afkomstig is.⁹⁵ Václav Renč (1911–1973) was een katholieke dichter en vertaler uit het Duits, Engels, Frans, Grieks, Italiaans en Pools. In zijn vertaaloeuvre vindt men onder meer werken van Goethe, Maeterlinck, Wilde en Petrarca (Med 2000: 1232–1233).

In hetzelfde jaar werden verder twee vertalingen van Timmermans’ verhalen afgedrukt. Het eerste daarvan is *Over toverboeken*. De Tsjechische vertaling met de titel *O čarování a kouzelnických knihách* (Over toveren en toverboeken) was zoals het origineel voor bibliofielen bedoeld. Hij verscheen dan ook in 1935 in het tijdschrift *Bibliofil* (De bibliofiel). De tekst werd door Babler vertaald wat er overigens bij staat vermeld.⁹⁶

Het tweede verhaal is *De nood van Sinter-Klaas* dat in het Tsjechisch voor het eerst op 15 december 1935 werd gepubliceerd, concreet in het vrouwen tijdschrift *Eva*. Deze vertaling draagt de titel *Lod’ Kongo pluje k Cecilce* wat ‘Schip Congo vaart naar Ceciliaatje toe’ betekent. De naam van de vertaler wordt er niet genoemd. Het is dan ook niet bekend wie dat was.⁹⁷ Wat we wel kennen, is de naam van de auteur van de enige illustratie bij dit verhaal waarop Sinterklaas met zijn paard te zien is: V. Michal.

Hoewel de naam van de vertaler ontbreekt, constateert Engelbrecht dat de tekst ‘[...] gezien de namen, duidelijk via het Duits [is] vertaald’ (schriftelijke mededeling). Hij vermoedt dat de Tsjechische versie uit de Duitse uitgave uit 1931 werd vertaald die *Trinchen Mutters Schokoladenschiff Kongo: nach der Geschichte Sankt Nikolaus in Not* heet. Men kan inderdaad constateren dat er in de Tsjechische tekst enige ‘Duitse elementen’ zitten.⁹⁸

Na een intermezzo van één jaar zijn er in 1937 twee werken van Timmermans verschenen. Het gaat ten eerste om het verhaal *Het verksken* oftewel *Prasátko*. De Tsjechische vertaling werd op 10 oktober 1937 in *Lidové noviny* (De Volkskrant) gepubliceerd, concreet in de rubriek *Lidové noviny dětem* (De Volkskrant voor kinderen). De tekst wordt aangevuld door een illustratie waarop God en het var-

95 De vertaling volgt het origineel vrij trouw, maar toch lijkt het dat het hoofdstuk uit het Duits werd vertaald. De persoonsnaam ‘Graathals’ luidt namelijk in het Tsjechisch op zijn Duits als ‘Gräthenhals’.

96 Behalve dat staat in *Bibliofil* een korte tekst geschreven door Babler die op toverboeken over het algemeen ingaat (1935: 52).

97 Engelbrecht geeft aan dat het verzwijgen van de naam van de vertaler in die tijd niet in overeenstemming met de Tsjechische conventies was (2017: 146).

98 Dit is vooral aan de personennamen te zien. Terwijl in het origineel van ‘Trientje’ sprake is, vindt men in het Tsjechisch ‘Trinchen’, de Duitse vorm van ‘Trientje’ dus. Een andere indicatie is ‘Zwarte Piet’ die in de Tsjechische vertaling als ‘Rupert’ word aangeduid. Een andere aanduiding is het feit dat men in het origineel met ‘frank’ betaalt, maar in de Tsjechische versie met ‘mark’. Behalve dat wordt de snoepwinkel ‘De Suikeren Neusvleugel’ in het Tsjechisch ‘U sladké vyhlídky’ genoemd, dat wil zeggen ‘Bij een zoet uitzicht’.

kentje zijn afgebeeld en waarvan de illustratrice Halyna Mazepová de auteur is. Voor de vertaling heeft een zekere V. Hynek gezorgd.⁹⁹

Ten tweede gaat het om een fragment uit *De pastoor uit den bloeyenden wijngaardt* dat in het religieuze tijdschrift *Na hlubinu* (Voor de diepte) werd gepubliceerd. Het gaat om het vierde hoofdstuk van de roman. De Tsjechische titel van dit stukje komt overeen met de Nederlandse titel van de gehele roman, namelijk *Farář z kvetoucí vinice*. De vertaling werd gerealiseerd door een niet nader bekende ‘A.B.’.

Slechts één jaar later, dat wil zeggen in 1938, werd *De pastoor uit den bloeyenden wijngaardt* opnieuw gepubliceerd, deze keer in zijn geheel. Deze derde Tsjechische vertaling van *De pastoor* is tegelijkertijd de eerste die in boekvorm is verschenen. Het werd door de katholiek georiënteerde uitgeverij *Akord* (Het akkoord) in Brno uitgegeven. De Tsjechische titel luidt *Farář na kvetoucí vinici* (De pastoor aan den bloeyenden wijngaardt) en is dus bijna identiek aan de Nederlandse benaming. De auteur van de vertaling is de redacteur van *Akord* Bedřich Půža. Hij heeft de roman uit het Duits vertaald zoals in het boek keurig wordt vermeld.¹⁰⁰ Hij is waarschijnlijk van de Duitse uitgave van *Insel Verlag* uitgegaan die door Peter Mertens werd gerealiseerd (Engelbrecht 2015c: 30). Het is enigszins verbazingwekkend dat *De pastoor uit den bloeyenden wijngaardt* in totaal drie keer naar het Tsjechisch werd vertaald.¹⁰¹

In 1938 is verder de eerste Tsjechische editie van de *Boerenpsalm* ontstaan. De roman werd door de uitgeverij *Rudolf Škeřík* gepubliceerd en maakte net zoals *Prostáček boží* (De harp van Sint Franciscus) uit 1933 deel uit van de prestigieuze editie *Symposion*. De vertaling werd door Vonka gemaakt. In deze uitgave werden zes gekleurde gravures van de kunstenaar Karel Svolinský geplaatst.¹⁰² Naast de gewone exemplaren zijn er in totaal 220 afdrukken op een speciale soort papier verschenen.

99 De vertaling verschilt in zekere opzichten van het origineel. In de Tsjechische versie ontbreken een paar zinnen en enige passages zijn enigszins aangepast. Deze afwijkingen impliceren dat de Tsjechische vertaling of wat vrijer is of het om een vertaling via een tussentaal gaat.

100 Engelbrecht is van mening dat het feit dat de roman uit het Duits werd vertaald ‘vermoedelijk uit nood is geboren’ (schriftelijke mededeling, 20.10.2020). Faltová en Vonka werkten niet met katholieke kringen samen en Babler had waarschijnlijk geen interesse of geen tijd om dit boek te vertalen.

101 De vertaling van Půža is inmiddels de derde vertaling van *De pastoor uit den bloeyenden wijngaardt*. Andringa (2006: 545) meent dat een hervertaling van een stabiele interesse in het werk getuigt en dat het met de behoefte naar een vertaling in moderne taal hand in hand gaat.

102 Het is trouwens opmerkelijk dat deze illustraties in 1996 op een tentoonstelling van grafisch design te Brno werden getoond (Moravská galerie 1996: 211).

5.2 1939–1947

5.2.1 Tsjechisch literair systeem tussen 1939–1947

Na het ondertekenen van het Verdrag van München is op het grondgebied van Tsjechië het Protectoraat Bohemen en Moravië ontstaan dat door het Duitse Rijk werd gecontroleerd. De president Emil Hácha (1872–1945) had in feite geen macht. Die lag bij de Reichsprotektor. De regio's die grotendeels door de Duitsers werden bewoond, het zogenaamde Sudetenland, zijn onderdeel van Duitsland geworden. Slowakije werd een zelfstandige staat (Slovenský štát) die echter qua politiek en ideologie met Duitsland verbonden was.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn de grenzen van TsjechoSlowakije weer veranderd. Het Sudetenland werd aan Tsjechië teruggegeven waarop de Duitse bevolking uit Tsjechië naar Duitsland en Oostenrijk werd verdreven, en dit vaak op een gewelddadige manier.¹⁰³ De Slovenský štát werd opgeheven en Slowakije werd met Tsjechië herenigd. Deze zogenaamde Derde Republiek duurde slechts drie jaar (1945–1948). Hoewel TsjechoSlowakije toen in principe een democratisch land was, werd de invloed van de Sovjetunie steeds groter. Met de communistische putsch in februari 1948 is TsjechoSlowakije een satellietstaat van de Sovjetunie geworden.

Het ontstaan van het Protectoraat betekende het begin van een sombere periode voor het Tsjechische volk. Voor de cultuur was toen een *Kulturní rada* (Cultuurraad) verantwoordelijk die ervoor zorgde dat de toenmalige kunstproductie met de ideologie van het naziregime in overeenstemming was of tenminste als 'onschadelijk' kon worden bestempeld. Uitgeverijen en media die links of liberaal waren georiënteerd, werden opgeheven.¹⁰⁴

Het Ministerie van Onderwijs en Nationale Voorlichting onder de leiding van Emanuel Moravec oefende eveneens een grote invloed uit op het culturele systeem. Dit ministerie collaboreerde op grote schaal met het naziregime en zette het publiceren van ideologisch getinte boeken door.

In 1941 konden de lezers in totaal 7 582 gemeentelijke bibliotheken bezoeken, aanzienlijk minder dan tijdens de Eerste Republiek dus. Uit de toenmalige statistieken blijkt echter dat er een sterke toename van bibliotheekleden te zien was. Behalve dat bestonden er gespecialiseerde Duitse bibliotheken waar veel minder interesse voor was. Deze bibliotheken waren direct onderworpen aan het Duitse apparaat en waren voornamelijk in grote steden te vinden. De Duitsers waren ook rechtstreeks verantwoordelijk voor wetenschappelijke bibliotheken.

103 Tot einde oktober 1946 werden er in totaal 2 170 598 Duitsers weggejaagd (Šimeček & Trávníček 2014: 317).

104 De informatie in de volgende paragrafen is ontleend aan Šimeček & Trávníček 2014 en Wögerbauer e.a. 2015 tenzij anders vermeld.

In 1941 fungeerden er 275 uitgeverijen en 604 boekwinkels. Wat het aantal uitgegeven titels betreft, is er een sterke toename van Duitstalige werken te zien. Terwijl er in 1939 in Tsjechië slechts 220 Duitse boeken zijn verschenen, waren het er in 1944 maar liefst 1 468. Het aantal Tsjechische titels bleef tamelijk stabiel (4 050 boeken in 1939 en 3 781 in 1944).

Tijdens het bestaan van het Protectoraat werd vooral het uitgeven van oudere Tsjechische literatuur ondersteund. Er werden toen op grote schaal werken van inheemse klassiekers gepubliceerd, bijvoorbeeld Alois Jirásek en Božena Němcová. Het is opmerkelijk dat de oplagen van enkele zulke titels enorm groot waren. De oplage van Němcová's roman *Babička* (De grootmoeder)¹⁰⁵ uit 1940 telde maar liefst 70 000 exemplaren.

Het regime heeft in Tsjechië een sterke censuur ingevoerd waarbij boeken van boekhandelaars en uitgevers werden weggehaald en vervolgens vernietigd. Al in 1939 heeft *Svaz českých knihkupců a nakladatelů* (Bond van Tsjechische boekhandelaars en uitgeverijen) op verzoek van het Praagse politiebureau een lijst met 744 verboden boeken opgesteld. In 1944 bevatte de lijst van verboden titels meer dan 10 000 werken. Het schijnt dat er in het Protectoraat meer dan 600 000 exemplaren werden geconfisqueerd (Šimeček & Trávníček 2014: 303). Vooral boeken met politieke (en in het bijzonder socialistische en communistische) thematiek waren toen een doorn in het oog. Ongewenst waren ook auteurs die naar het buitenland waren gevlucht en publicaties die over het ontstaan van Tsjecho-Slowakije, over de voormalige president Edvard Beneš, het Tsjechische Legioen, scouting, vrijmetselaars en dergelijke onderwerpen gingen. Wat genres betreft, is het aantal uitgegeven romans en verhalen, kinderboeken en wetenschappelijke werken in het Protectoraat gedaald en het aantal politieke en propagandistische werken juist gestegen.

In overeenkomst met de nazi-ideologie waren ook werken van Joodse auteurs taboe of van auteurs (en vertalers) die om de ene of andere reden 'ongewenst' waren. Soms konden zulke werken wel onder een pseudoniem worden gepubliceerd. Het was tevens gebruikelijk dat in het boek niet hun werkelijke auteurs of vertalers werden aangegeven, maar hun collega's die ideologisch gezien 'onschadelijk' waren; een praktijk die later eveneens tijdens het communisme werd toegepast.

Hoewel de communistische censuur officieel pas in 1948 werd ingevoerd, waren er reeds vanaf 1945 pogingen om het literaire systeem te controleren.¹⁰⁶ Zo moest er vanaf juni 1945 voor elk boek een vergunning worden aangevraagd. De officiële reden voor de afwijzing van een uitgave was meestal papiertekort, maar in feite ging het om ideologische redenen. Zulke maatregelen zouden tot de vorming

105 Nederlandse titel overgenomen van de Nederlandse vertaling van *Babička* die in 2014 in de vertaling van Kees Mercks is verschenen.

106 Zie ook Přibáň e.a. 2014: 7.

van de lezers moeten dienen en daarom werden aanvankelijk voornamelijk publicaties van slechte literaire kwaliteit en omstreden thematiek (zoals esoterisme) verworpen (Smolka Fruhwirtová 2011: 37–38).¹⁰⁷

5.2.2 Nederlandstalige literatuur in Tsjechië tussen 1939–1947

Zoals reeds aangegeven, werd er na het ondertekenen van het Verdrag van München sterke censuur ingevoerd. Dit heeft de Tsjechische receptie van Nederlandstalige literatuur verbazingwekkend niet in een grote mate negatief beïnvloed. Tijdens de occupatie werden in totaal 61 Nederlandse en Vlaamse titels uitgebracht (Engelbrecht 2023: 171). Dit grote aantal vertalingen is vooral te verklaren door de populariteit van Vlaamse streekromans en Felix Timmermans in het bijzonder en door het feit dat de vertaalster Lída Faltová en de literaire agent Vincy Schwarz¹⁰⁸ toen werkzaam waren (Václavek 1966).¹⁰⁹ Verder lag het eraan dat terwijl literatuur uit ‘vijandelijke’ landen werd verboden, Scandinavische en Nederlandstalige literatuur juist waren toegestaan (Poláček 2004: 117).

Dat wil echter niet zeggen dat alle Nederlandstalige auteurs mochten verschijnen. Op de lijst *Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums* uit het jaar 1944 stonden alle werken van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Frans Masereel en bepaalde werken van Johannes de Heer, Jef Last en Henri de Man (Liste 1944: 53, 79, 124, 132 en 135).

In het Protectoraat werden door de Duitsers vooral Vlaamse vertegenwoordigers van plattelandsliteratuur bevorderd wier werken met de idealen van het Derde Rijk zogezegd overeenkomstig waren of althans als onschadelijk konden worden bestempeld (Engelbrecht 2005: 231). Naast Felix Timmermans kunnen in dit verband Antoon Coolen en Ernest Claes worden genoemd. Het is de vraag of de streekromans alleen vanwege de vermoedelijke verwantschap met Blut-und-Boden-Literatur werden uitgegeven, of vanwege de algemene populariteit van plattelandssromans in Tsjechië (Engelbrecht 2013b: 83; zie hierna). In elk geval werden de Nederlandstalige plattelandssromans op grote schaal tevens in het Duitse Rijk uitgebracht (Van Uffelen 1993: 299).

107 Even-Zohar (1990: 16–17) suggereert dat wanneer er geen ‘sub-culture’ in het literaire systeem aanwezig is (dit kan bijvoorbeeld vermaaksliteratuur zijn), het niet voor de hand ligt dat er een gecanoniseerde literatuur ontstaat.

108 Vincy Schwarz zorgde in de agentschappen Centrum en Universum voor literaire contacten tussen Lage Landen en Tsjechoslowakije (Engelbrecht 2021a: 264). Na de communistische machtsovername in 1948 fungeerde er slechts één literair agentschap, namelijk DILIA (Engelbrecht 2021b).

109 Vincy Schwarz (1902–1942) heeft ervoor gezorgd dat de werken van Streuvels, Teirlinck en Depauw in Tsjechië in plaats van de vijandelijke literatuur werden uitgegeven. Schwarz heeft verder onder meer Coolen, Last en Vestdijk in Tsjechië geïntroduceerd (Václavek 1966: passim). In 1942 werden hij en zijn vrouw samen met een groep andere intellectuelen geëxecuteerd (Václavek 1966: 10).

Zoals reeds aangeduid, diende de literatuur uit de Lage Landen toen als een soort surrogaat van Britse, Amerikaanse, Franse en Russische literatuur die in die tijd niet mocht verschijnen.¹¹⁰ Verder wordt er aangenomen dat het uitgeven van katholieke Nederlandstalige literatuur gold als een tegenpool van de naziliteratuur (Van Uffelen 1993: 299). Zo werden er naast plattelandsromans bijvoorbeeld werken van Gerard Walschap en Simon Vestdijk op de markt gebracht.¹¹¹ Smolka Fruhwirtová (2007: 71) wijst er echter op dat de romans die tijdens de oorlog in Tsjechië werden uitgegeven kwalitatief gezien omstreden waren en dat hun auteurs vandaag de dag vergeten zijn.¹¹²

Na de oorlog zette de vooroorlogse productie zich voort. Zo verschenen er grotendeels streekromans en boeken over Indonesië (Sklenářová & Engelbrecht 2016: 176–178).¹¹³ Het ging onder meer om werken van Antoon Coolen, Stijn Streuvels, Madelon Székely-Lulofs en Johan Fabricius (Engelbrecht 2005: 231; Fruhwirtová 2007: 72).¹¹⁴ Het aantal uitgebrachte titels was verbazingwekkend groot. In de periode 1945–1947 werden er 39 Nederlandse en Vlaamse boeken gepubliceerd (Engelbrecht 2013b: 83). Naast eerste edities ging het om herdrukken van werken die reeds vóór de oorlog zijn verschenen. Het ging dus grotendeels om beproefde titels die met zekerheid voor financieel succes moesten zorgen.¹¹⁵

In het Protectoraat waren net als vóór de oorlog voornamelijk Lída Faltová en Rudolf Jordán Vonka met de vertalingen van Nederlandstalige titels bezig (Engelbrecht 2005: 231). Nadat Faltová in 1944 was overleden en Vonka mede vanwege politieke redenen met het vertalen was opgehouden, is er één sterke generatie vertalers tenietgegaan. Tot de volgende (zij het wat minder succesvolle)¹¹⁶ generatie

110 Engelbrecht noemt in dit verband *Plzákovo nakladatelství* (Plzák's uitgeverij) die zich vanaf 1940 uitsluitend op Scandinavische en Nederlandstalige productie richtte (Engelbrecht 2013a: 24 en 27).

111 Van Gerard Walschap kan men *Een mens van goede wil* noemen (tsj. 1940 in de vertaling van Faltová) en van Simon Vestdijk *Het vijfde zegel* (tsj. 1940 eveneens in de vertaling van Faltová).

112 De opmerking van Smolka Fruhwirtová strookt niet met de werkelijkheid omdat auteurs zoals Walschap, Vestdijk, Timmermans en Coolen wel tot gerenommeerde auteurs worden gerekend.

113 Werken over Indonesië waren voor de Tsjechische lezers interessant omdat de beroemde Tsjechische schoenenfabrikant Tomáš Baťa (1876–1932) er tevens werkzaam was (Sklenářová & Engelbrecht 2016: 186–194).

114 Van Antoon Coolen kan onder meer *Het donkere licht* worden genoemd (tsj. 1947 vertaald door Vonka), van Johan Fabricius *Nacht over Java* (tsj. 1947 vertaald door Hugo Běhounek uit het Engels) en van Stijn Streuvels *Langs de wegen* (tsj. 1946 vertaald door Jaroslav Plass). Alle drie de auteurs werden overigens op grote schaal reeds tijdens de oorlog uitgegeven.

115 Smolka Fruhwirtová (2011: 42) is van mening dat dit terugkeren naar de boeken die er voor de oorlog werden gepubliceerd, door het overlijden van Lída Faltová komt en door de situatie in het Nederlandse literaire systeem waarin in die tijd een soort kloof bestond. Uit Šimeček & Trávníček blijkt dat dit een algemene tendentie was.

116 Smolka Fruhwirtová (2007: 72) laat zich nogal kritisch uit over deze nieuwe generatie. Olga Krijtová (2011) uitte zich over deze generatie en in het bijzonder over Drápal en Kazdová daarentegen heel positief.

die zich na de oorlog begon te vormen, behoorden naast de inmiddels genoemde Milada Šimsová en Ella Kazdová ook Miroslav Drápal (zie verder).¹¹⁷

5.2.3 Timmermans in Tsjechië tussen 1939–1947

In 1939 werd voor de tweede keer het verhaal *De nood van Sinter-Klaas* gepubliceerd, concreet op 3 december in het dagblad *Lidové noviny* (De Volkskrant). Dat het om een kinderverhaal gaat, blijkt uit het feit dat de tekst in de rubriek *Lidové noviny dětem* (De Volkskrant voor kinderen) werd geplaatst. Deze vertaling die *Svatý Mikuláš v nesnázích* (Sinterklaas in moeilijkheden) heet, is niet identiek aan de eerste. Bovendien wordt in tegenstelling tot de eerste uitgave de naam van de vertaler vermeld, namelijk H. Viceník over wie er niets bekend is behalve dat hij als dichter en uitgever actief was. Hij heeft dit werk zelfs ‘met de toestemming van de auteur’ vertaald. Het lijkt er trouwens op dat deze uitgave rechtstreeks uit het Nederlands werd vertaald.¹¹⁸ Net zoals bij de eerste editie staat ook hier een afbeelding waarop Sinterklaas te zien is. Behalve dat worden het schip Congo afgebeeld en een kind (waarschijnlijk Ceciliaatje). De illustratie werd door een zekere F. Procházka gemaakt.

Een ander werk van Timmermans dat in 1939 is verschenen, is de allerlaatste Tsjechische vertaling van *Het kindeken Jezus in Vlaanderen*. De Tsjechische titel *Ježíšek ve Flandřích* komt met het Nederlandse origineel overeen. Hij werd in de vertaling van Vonka bij de uitgeverij *Julius Albert* in Praag gepubliceerd, concreet in de reeks *Albertovy krásné knihy* (Alberts mooie boeken). In de colofon staat vermeld dat Vonka de tekst ‘conform het Nederlandse origineel’ heeft vertaald. Voor de kافت heeft de gerenommeerde beeldende kunstenaar František Muzika gezorgd die een vaste medewerker van de uitgeverij was (Mašek 1939–1940: 126).

In 1940 zijn er heruitgaves van drie romans van Timmermans verschenen, allemaal in vertaling van Vonka. Ten eerste gaat het om *Pallieter* die in augustus 1940 nog eens werd gepubliceerd. Deze tweede editie werd net als de eerste volledige editie uit 1927 bij *Družstevní práce* uitgegeven. De edities verschillen slechts in een paar kleinigheden van elkaar. Ten eerste staat in de colofon van de heruitgave dat Vonka de roman ‘uit het Nederlands heeft vertaald en van noten heeft voor-

117 Drápal heeft in de naoorlogse jaren onder andere *Peerke den Haas* van Antoon Coolen van een Tsjechische vertaling voorzien.

118 Dat kan men ten eerste van de titel afleiden die min of meer met het origineel overeenkomt. Ten tweede wordt de Tsjechische vorm van de voornaam ‘Trientje’ gebruikt, dat wil zeggen ‘Trinka’. Ten derde correspondeert de Tsjechische naam van de snoepwinkel ‘Cukrový nosánek’ met de Nederlandse. Bovendien is er conform het origineel sprake van ‘frank’. Tot slot kan men vaststellen dat deze vertaling dichtbij het origineel staat of in elk geval dichtbij dan de vorige vertaling.

zien'.¹¹⁹ Van een 'geautoriseerde uitgave' is er geen sprake meer. Ten tweede is er aangegeven dat de oplage 4400 exemplaren telde (twee keer zo veel als de eerste editie dus).

Wat de overeenkomsten betreft, worden in allebei de uitgaven de illustraties van Bílek gebruikt. Verder staat in beide edities aan het begin dezelfde opdracht. In het origineel wordt de roman aan Timmermans vrouw Marieke Janssens opgedragen. Aan de Tsjechische vertaling werd een dedicatie aan Vonka's echtgenote Linda Chmelařová toegevoegd.

Ten tweede werd in augustus 1940 de tweede volledige uitgave van *Pieter Brueghel* op de markt gebracht, tevens door *Družstevní práce*. De roman draagt dezelfde titel als de eerste uitgave met het verschil dat de achternaam van het hoofdpersoonage in 'Bruegel' is veranderd. De tekst van de vertaling is desalniettemin identiek aan de eerste uitgave. De kaft waarop het portret van Bruegel gemaakt door Aegidius Sadeler is afgebeeld, werd door de graficus Jaroslav Šváb ontworpen. De oplage was dit keer aanzienlijk groter dan bij de eerste uitgave en telde 4400 exemplaren.

Ten derde werd in 1940 bij de uitgeverij *Rudolf Škeřík/Symposion*¹²⁰ de roman *Boerenpsalm* heruitgegeven. Opnieuw werd de vertaling van Vonka gebruikt en de illustraties van de hand van Karel Svolinský. Slechts één jaar daarop, in 1941, werd *Boerenpsalm* nog eens uitgegeven. Deze derde en laatste editie is identiek aan de eerste twee.

Uit archiefmaterialen blijkt trouwens dat de uitgeverij *Rudolf Škeřík/Symposion* van plan was om *Boerenpsalm* nog eens uit te geven.¹²¹ Dat deze heruitgave nooit tot stand is gekomen, werd vermoedelijk veroorzaakt door de politieke omwenteling twee jaar later en de daaropvolgende opheffing van de uitgeverij (zie hierna).

In 1942 werd *De harp van Sint Franciscus* onder de titel *Prostředek boží* herdrukt en weer in de vertaling van Jaroslav Toman bij de uitgeverij *Rudolf Škeřík* in de reeks *Symposion* gepubliceerd. Deze uitgave correspondeert inhoudelijk grotendeels met de eerste. Wat in grotere mate van de eerste uitgave verschilt, zijn de illustraties. In de tweede editie vindt men geen lithografieën van Toyen meer, maar gravures van de illustrator Michael Florian.¹²² Wat de vertaling op zich betreft, zijn er subtiele verschillen tussen de teksten van de eerste en de tweede editie te zien wat erop wijst dat de vertaling voor de tweede editie werd aangepast.¹²³

119 De opmerkingen vindt men reeds in de eerste editie. Het gaat om voetnoten waarin de Vlaamse realia worden toegelicht.

120 In het geval van enige werken die bij *Rudolf Škeřík* zijn verschenen, werd als uitgeverij *Symposion* aangegeven, dat wil zeggen de naam van de boekenreeks.

121 Dit komt naar voren uit een brief die Vonka in april 1946 namens de uitgeverij aan Timmermans schreef en waarin hij om de rechten vroeg (PNP DP/Vonka).

122 Dit komt omdat na 1942 'entartete Kunst' verboden was (zie bv. Engelbrecht 2021a: 211).

123 In de eerste uitgave staat bijvoorbeeld 's černými cypřišemi' en in de tweede 's černými cypřiši'.

In 1943 werd in het Tsjechisch *De familie Hernat* uitgegeven die in tegenstelling tot de meeste romans van Timmermans slechts één Tsjechische uitgave telt. Deze vertaling waarvan de titel *Rodinná kronika* (De familiechroniek) luidt, werd door Vonka verwezenlijkt en is bij de uitgeverij *Rudolf Škeřík* verschenen, concreet in de reeds genoemde reeks *Symposion*. Er staan illustraties in gemaakt door de schilder Zdeněk Kratochvíl. Waarschijnlijk mede dankzij de afbeeldingen wordt het werk als bibliotheek beschouwd (Bubla 1971: 265). Er werden dan ook 200 exemplaren van de gehele oplage genummerd en op een speciale soort papier gedrukt. In de colofon wordt trouwens foutief vermeld dat de originele titel *De kroniek van het gezin Hernat* heet. Verder wordt er aangegeven dat de roman ‘uit het Hollands’ werd vertaald wat enigszins verwarrend klinkt.

In 1944 is het laatste verhaal van Timmermans in de Tsjechische vertaling verschenen, concreet onder de titel *Zajíc* (De haas). Het gaat in feite om een fragment uit de novelle *Minneke Poes*.¹²⁴ Het werk werd op 2 juli 1944 in het tabloid *Polední list* (Het Middagblad) afgedrukt. De naam van de vertaler wordt er niet vermeld en het is daarom niet bekend wie dat was.¹²⁵ De tekst wordt door een kleine illustratie voorzien waarvan de auteur tevens onopgemerkt blijft.

In het laatste oorlogsjaar, 1945, werd *Anna-Marie* heruitgegeven. Deze tweede editie die alweer *Delfini* heet, werd door de Praagse uitgeverij *Rudolf Schütz* gepubliceerd.¹²⁶ Opnieuw werd de kapt van Toyen gebruikt en de vertaling van Palička. In de colofon staat vreemd genoeg niet meer de informatie dat de roman uit het Duits werd vertaald. Een door mij uitgevoerde steekproef laat zien dat de tekst van de tweede uitgave identiek is aan de eerste uitgave en dat de tekst daadwerkelijk uit het Duits werd vertaald.¹²⁷

Allebei de woordverbindingen betekenen ‘met zwarte cipressen’; het verschil ligt daarin dat in elke editie een andere vorm van de instrumentalis wordt gebruikt.

124 Het gepubliceerde fragment begint in het origineel met ‘De secretaris spreekt veel.’ en eindigt met ‘Hij knijpt de lippen saam en vernietigt mij onder zijn zwarte, starre blik; ik buig het hoofd en drink aan mijn tas koffie, die koud en vervelend geworden is.’. Het fragment is terug te vinden in Timmermans 1986: 53–56.

125 Een door mij uitgevoerde steekproefanalyse van de vertaling heeft vastgesteld dat hij tamelijk vrij is, vooral in idiomatische passages. Dit kan erop wijzen dat de vertaler het Nederlands niet geheel machtig was of dat hij de tekst via een tussentaal heeft vertaald.

126 Het is misschien verbazingwekkend dat deze uitgave bij een andere uitgeverij dan de eerste is verschenen. Dit komt omdat de uitgeverij *V. Čejka* vanaf 1940 niet meer werkzaam was. Het bedrijf werd namelijk geariseerd en kwam samen met de reeks *Dobré knihy* (Goede boeken) in handen van de uitgeverij *Rudolf Schütz*. Rudolf Schütz was zelf Jood en belandde in het concentratiekamp Theresienstadt. De uitgeverij werd door de collaborateur Emil Straka geleid. Na de oorlog nam Schütz zijn firma weer over (Zach).

127 In de catalogi van de Nationale bibliotheek in Praag en van de wetenschappelijke bibliotheek in Olomouc staat de informatie dat het boek wel uit het Nederlands werd vertaald, wat dus niet waar is.

5.3 1948–1995

5.3.1 Tsjechisch literair systeem tussen 1948–1995

Na de Tweede Wereldoorlog werd de invloed van de Sovjetunie en de populariteit van de communistische partij steeds groter. In februari 1948 hebben de communisten een putsch gepleegd waarop ze de macht over het hele land konden uitoefenen. Tsjechoslowakije werd zo een ondemocratisch land waarin het gehele politieke, economische en culturele systeem aan communistische idealen was onderworpen. Alle stromingen en ideeën die met deze idealen in strijd waren, moesten worden onderdrukt.

In 1948 werd *Svaz českých knihkupců a nakladatelů* (Vereniging van Tsjechische boekhandelaars en uitgevers) ontbonden (Příbáň e.a. 2014: 7). In 1949 werd er een wet ingevoerd die het bestaan van uitgeverijen in privé handen verbood (Šimeček & Trávníček 2014: 324). Zo werden er in totaal 371 uitgeverijen opgeheven. Vanaf dat moment mochten enkel ‘socialistische instellingen en maatschappelijke organisaties’ als uitgever fungeren (ibidem). De uitgeverijen vielen onder de competentie van het toenmalige Ministerie van Informatie.¹²⁸ Als raadgevend orgaan hielp *Národní ediční rada česká* (Tsjechische Nationale Editieraad)¹²⁹ het ministerie (ibidem: 325–326).

Vanaf 1953 werden alle boeken door staatsuitgeverijen gepubliceerd. Het ging om uitgeverijen die onder de communistische partij en allerlei officiële instellingen zoals ministeries vielen. Het verschijnen van wetenschappelijke publicaties werd bijvoorbeeld geregeld door een uitgeverij van de Tsjechoslowaakse Academie van Wetenschappen (ibidem: 330–331).

Er bestond een systeem, de zogeheten ‘ressortisatie’, waarin alle genres onder specifieke uitgeverijen werden verdeeld. Zo mocht de uitgeverij SNKLHU (later *Odeon*)¹³⁰ enkel bellettrie publiceren, *Naše vojsko* (Ons leger) uitsluitend militaire publicaties en oorlogsromans en *Státní pedagogické nakladatelství* (Pedagogische staatsuitgeverij) schoolboeken (Šimeček & Trávníček 2014: 330–331; Wögerbauer e.a. 2015: 1112).

128 Later behoorde het literaire systeem onder het Ministerie van Cultuur, later Ministerie van Onderwijs en Cultuur (Příbáň e.a. 2014: 9).

129 Voor Slowakije bestond er een equivalent, namelijk *Národná redakčná rada slovenská* (Slowaakse nationale editieraad).

130 Tot *Odeon* behoorde de populaire *Klub čtenářů* (Lezersclub) die een vergelijkbaar systeem als *Družstevní práce* hanteerde (zie hierna). De meeste boeken waren namelijk uitsluitend voor de clubleden bedoeld die ze per post ontvingen. Van de populariteit van deze club getuigt het feit dat er 140 000 leden interesse toonden voor de uitgave van Galsworthy's *The Forsyte Saga* (Šimeček & Trávníček 2014: 353).

In de eerste jaren na de communistische machtsovername werd enkel het publiceren van ideologisch getinte, dat wil zeggen socialistische literatuur toegestaan.¹³¹ Er verschenen voornamelijk theoretische werken over marxisme-leninisme¹³², schoolboeken en romans die met de socialistische idealen overeenkwamen. Wat kunstproza betreft, werden er vooral werken uit andere socialistische landen uitgegeven. Publicaties uit Westerse landen mochten meestal onder de voorwaarde verschijnen dat ze zich tegen het kapitalisme verzetten (Trávníček 2014: 326).

Wat het aantal uitgegeven boeken betreft, zijn er in 1946 tenminste 2 000 titels van de schone letteren verschenen. Na 1953 was het aantal aanzienlijk kleiner, ongeveer 611 titels per jaar (ibidem: 334).

Na de communistische machtsovername werden boekwinkels door het staatsbedrijf *Kniha lidu* (Het volksboek; later *Kniha* oftewel Het boek) overgenomen die tevens voor de distributie van boeken verantwoordelijk was. Het aantal boekwinkels is overigens gedaald.

De boekwinkels waren vooral in grote steden geconcentreerd, waarbij de boekhandels van de hoogste kwaliteit zich voornamelijk in Praag bevonden (ibidem: 347–350).

Het communistische regime heeft een sterke censuur ingevoerd. Alle boeken die zouden verschijnen, moesten worden goedgekeurd. Daarbij werd de nadruk niet alleen op socialistisch getinte werken gelegd, maar ook op bellettrie van hoge literaire kwaliteit. Vermaakslectuur moest daarentegen worden vermeden (Přibáň e.a. 2014: 7). Vanaf 1953 lag de verantwoordelijkheid voor het goedkeuren van de te verschijnen publicaties bij *Hlavní správa tiskového dohledu* (Hoofdbestuur van Perstoezicht) (Šimeček & Trávníček 2014: 339).

Of de publicaties ideologisch aanvaardbaar waren, werd door zogenaamde lectoren beoordeeld. Deze lectoren werkten in de praktijk vaak niet voor het regime, maar daartegen. Zo zochten ze wegen waardoor ook werken mochten verschijnen waarbij dit normaal gezien niet mogelijk was. Al de betrokken actoren kenden namelijk de ongeschreven regels die toen in het literaire systeem heersten en pasten daarom vaak autocensuur toe. Net als in het Protectoraat was het tijdens het communistische regime gebruikelijk dat in het boek soms niet de echte auteurs en/of vertalers werden aangegeven, maar hun collega's die voor het staatsapparaat acceptabel waren (ibidem: 339–340).

131 Deze tendens laat zich illustreren aan de hand van een brief die de uitgeverij *Družstevní práce* in maart 1949 aan Vonka toestuurde. Vonka heeft de redacteur zijn commentaar op een aantal Engelse non-fictie teksten toegestuurd. De redacteur vraagt of deze werken 'van het marxisme uitgaan'. Verder vermeldt hij dat de selectie van de boeken nu zeer strikt is (zie Engelbrecht 2021a: 257).

132 Zulke werken hadden vaak enorme oplagen, soms zelfs rond 100 000 exemplaren. In feite werd de meerderheid door werkgevers gekocht en niet echt gelezen. Bovendien werden de oplagen in de loop van de tijd steeds kleiner. De gemiddelde oplage van marxistisch-leninistische publicaties telde in 1958 20 000 exemplaren en in 1962 slechts 7 000 (Šimeček & Trávníček 2014: 330–332).

De censuur werd niet alleen op werken toegepast die nog gepubliceerd moesten worden, maar ook op boeken die inmiddels waren uitgegeven. Titels die niet met de officiële staatspolitiek overeenkwamen, moesten uit de bibliotheken worden gehaald.¹³³ Zo werden er verschillende lijsten met boeken samengesteld die niet meer wenselijk waren. De belangrijkste daarvan was *Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury* (Lijst van vijandelijke, ondeugdzame, verouderde en ongewenste literatuur) die in 1954 door het Hoofdbestuur van Perstoezicht werd opgesteld en 7 552 titels bevatte. Er wordt verondersteld dat er in totaal 27,5 miljoen exemplaren werden vernietigd (Wögerbauer e.a. 2015: 1132). Bij werken die in dit overzicht werden opgenomen, stond telkens de informatie waarom ze als niet wenselijk werden gezien. Ongeveer 60% van alle publicaties op deze lijst kreeg de label ‘rommellectuur’, de overige titels hadden bijvoorbeeld de stempels ‘pornografische lectuur’, ‘fascisme’ en ‘existentialisme’ (Šámal 2017: 60–79). Een zekere bedreiging voor de staatsideologie lag tevens in antiquariaten waar zich oudere ‘schadelijke’ boeken konden bevinden. De medewerkers van antiquariaten moesten zulke boeken van particulieren aankopen en vervolgens afgeven (Wögerbauer e.a. 2015: 1120–1121).

Een ander, eerder praktisch probleem was papierschaarste en ook het feit dat de drukkerijen zich in de socialistische omgeving enigszins kapitalistisch begonnen te gedragen (Šimeček & Trávníček 2014: 358–359). Ze gaven de voorkeur aan het drukken van voor hen de meest gunstige publicaties. Dit alles leidde ertoe dat het verschijnen van boeken niet zelden enkele jaren in beslag nam (Příbáň e.a. 2014: 11).

Hoewel de staatsideologie niets van kapitalisme wilde weten, werd het literaire systeem in zekere mate toch door marktregels beheerst. In de loop van de tijd werd het namelijk steeds duidelijker dat het aanbod en de vraag niet gebalanceerd waren. Daarom drongen er enkele principes van markteconomie in het communistische literaire systeem door (Šimeček & Trávníček 2014: 355–356). Zo werden de zogenaamde ‘knižní čtvrtky’ (boeken-donderdagdagen) ingevoerd. Dat wil zeggen dat alle nieuwe titels op een donderdag verschenen. Werken waar grote belangstelling voor was, waren vaak op de dag zelf uitverkocht (ibidem: 361).

In de jaren zestig bleek bovendien dat een aantal normen die door het communistische apparaat waren ingevoerd in de praktijk niet werkten. Ten eerste was er weinig interesse voor theoretische socialistische werken en voor wetenschappelijke publicaties in het algemeen waardoor er steeds meer boeken in de magazijnen bleven liggen.¹³⁴ Ten tweede kwam naar voren dat de verdeling van verschillende

133 Dat gold ook voor werken van Timmermans (zie hierna).

134 Ook werken van voornamelijk communisten zoals Klement Gottwald en Stalin bleken onverkoopbaar te zijn (Šimeček & Trávníček 2014: 349).

vakgebieden en/of genres onder specifieke uitgeverijen niet effectief was (ibidem: 337–338).¹³⁵

Vanaf einde jaren vijftig streefden de actoren in het literaire systeem naar meer autonomie en naar het afschaffen van censuur wat in 1968 in feite is gelukt (Příbáň e.a. 2014: 11). Deze liberaliserende tendensen bereikten hun hoogtepunt tijdens de zogenaamde Praagse Lente. Na de inval van het Warschaupact in Tsjechoslowakije in augustus 1968 werd er een einde aan gemaakt. Vervolgens werd de censuur opnieuw ingevoerd en werd er in de editieplannen van de uitgevers ingegrepen (Příbáň e.a. 2014: 12; Šimeček & Trávníček 2014: 346).

Zoals reeds in het onderdeel ‘Externe factoren in vertaling’ werd besproken, bestonden er naast de officiële literatuur niet-officiële stromingen. Ten eerste ging het om de exil-literatuur. Wat Tsjechië betreft, is er sprake van twee golven literatoren die respectievelijk na 1948 en 1968 naar het buitenland emigreerden. Ze stichtten er uitgeverijen die op Tsjechische literatuur waren gericht. De bij deze uitgeverijen gepubliceerde werken waren bedoeld voor andere ‘expats’ alsmede (heimelijk) voor lezers in Tsjechoslowakije. De bekendste uitgeverij van deze soort was *Sixty-Eight Publishers* van het echtpaar Škvorecký in Toronto.¹³⁶ Daarnaast bestonden er in het buitenland exil-boekwinkels die Tsjechische werken verkochten (Příbáň e.a. 2014: 12–13; Šimeček & Trávníček 2014: 362–366).

Ten tweede fungeerde er in Tsjechoslowakije een underground literair systeem waarin werken circuleerden die officieel niet mochten verschijnen, de zogenaamde samizdat. In de bekendste samizdat-editie *Petlice* (De grendel) zijn tot 1989 400 titels verschenen (Šimeček & Trávníček 2014: 367).

In november 1989 vond de Fluwelen Revolutie plaats met als gevolg het afschaffen van het communistische regime. Tsjechoslowakije is vervolgens een onafhankelijke, democratische staat geworden. In 1993 werd Tsjechoslowakije in twee aparte landen verdeeld: Tsjechië en Slowakije. Sindsdien zijn de twee literaire systemen nog losser van elkaar dan vroeger.¹³⁷

De censuur werd afgeschaft waardoor er titels mochten verschijnen die door het voorafgaande regime als onacceptabel werden gezien. Er ontstonden meteen veel nieuwe uitgeverijen en boekwinkels. Enkele uitgeverijen uit de communistische periode hebben de omwenteling overleefd en fungeren tot de dag van vandaag (Příbáň e.a. 2014: 13).

De uitgevers gaven onder andere boeken van vroeger verboden auteurs uit alsmede titels met vroeger ongewenste thematiek (bijvoorbeeld publicaties over

135 Even-Zohar (1990: 26) schrijft dat literaire systemen die kunstmatig in leven worden gehouden, in wezen eerder instabiel zijn. Een stabiel literair systeem maakt nu en dan kleine veranderingen door.

136 Bij deze uitgeverij verschenen onder andere werken van Milan Kundera.

137 In zekere mate zijn de Tsjechische en de Slowaakse literaire systemen nog steeds aan elkaar verbonden. In Slowakije verschijnen veel werken van Tsjechische auteurs, en dat meestal in het Tsjechisch. In Tsjechië vindt men daarentegen slechts een klein aantal Slowaakse titels.

macrobiotiek en pornografische titels). Zo verschenen er aan de ene kant romans en dichtbundels van hoge literaire kwaliteit die vroeger ideologisch gezien onaanvaardbaar waren (inclusief werken die oorspronkelijk bij exil-uitgeverijen zijn verschenen)¹³⁸ en aan de andere kant was de markt vol van kwalitatief omstreden titels (Šimeček & Trávníček 2014: 283–286).

De meeste uitgevers specialiseerden zich niet meer in één bepaald genre (bij bellettrie) of één wetenschappelijk vak (bij vakkundige publicaties), maar gaven een breed spectrum aan titels uit. Het aantal uitgegeven werken alsmede hun oplagen waren tamelijk groot. De cijfers gaan trouwens steeds omhoog. Terwijl er in 1990 in totaal 4 136 titels zijn verschenen, ging het in 2010 reeds om 17 054 werken. Vergelijkbare cijfers zijn voor het aantal uitgevers van toepassing. In 1990 fungeerden er 550 uitgeverijen en in 2012 maar liefst 5 474 (ibidem: 386–402).

De uitgevers willen de vraag van het lezerspubliek bevredigen en hebben daarom vaak geen belangstelling voor de kwaliteit, eerder voor kwantiteit. Het literaire systeem wordt niet meer door een autoritair regime, maar door de regels van de vrije markt beheerst. Bovendien oefent de globalisering steeds een grotere invloed uit op het literaire systeem. Desalniettemin werden er in de loop der tijd subsidies voor niet-commerciële literatuur ingevoerd, zowel voor Tsjechische literatuur als ook voor literatuur in vertaling (ibidem: 386–392).

5.3.2 Nederlandstalige literatuur in Tsjechië tussen 1948–1995

Het communistische regime heeft een duidelijke invloed op het systeem van literaire vertalingen uit het Nederlands gehad. In de volgende paragrafen neem ik dit gedetailleerd onder de loep.

In de periode 1949–1959, toen de censuur het strengst werd toegepast, werden er maar 12 romans gepubliceerd. Het wekt geen verbazing dat destijds de socialistisch getinte romans van Theun de Vries werden uitgebracht.¹³⁹ Verder verscheen er onder meer de eerste Tsjechische editie van het dagboek van Anne Frank en twee romans van Fred Germonprez.

Toen in de jaren zestig geleidelijk aan de liberalisatie van het politieke en het culturele systeem begon, konden er meer Nederlandstalige werken worden uitgegeven; in totaal gaat het om 22 titels. Smolka Fruhwirtová geeft aan dat de toenmalige vertalingen in vier stromingen kunnen worden verdeeld. Ten eerste zijn het boeken over de oorlog zoals *De nacht der girondijnen* van Jacob Presser. Ten tweede gaat het om historische romans, bijvoorbeeld *De Moerduivels* van Fred Germon-

¹³⁸ Van de roman *Černí baroni* (Zwarte barons) van Miloslav Švandrlík werden er tussen 1990 en 1991 zelfs 750 000 exemplaren verkocht (Šimeček & Trávníček 2014: 387).

¹³⁹ In 1948 was dat *De vrijheid gaat in 't rood* gekleed, in 1952 *Sla de wolven, herder!* en in 1959 *Het meisje met het rode haar*.

pres. Ten derde is er sprake van detectiveromans. Als voorbeeld kan *Een linkerbeen gezocht* geschreven door Jan de Hartog worden genoemd. Tot slot werden er politiek getinte werken vertaald zoals *Een spook waart door Europa* van Theun de Vries. Smolka Fruhwirtová stipt aan dat hoewel het aantal vertalingen groter en gevarieerder was, de voorkeur vooral werd gegeven aan conventionele genres en vermaaksliteratuur.

Na 1968 werden er opnieuw strenge censuurmaatregelen genomen, maar het aantal uitgegeven titels werd daardoor geenszins negatief beïnvloed. In de jaren zeventig werden in Tsjechië 30 Nederlandse en Vlaamse boeken gepubliceerd. De gemiddelde oplage telde toen 40 757 exemplaren. In de jaren tachtig ziet men daarentegen een grote daling van het aantal uitgegeven publicaties. Er zijn in totaal 14 werken uitgebracht. De gemiddelde oplage is nochtans gestegen tot 43 100 afdrucken.

In de jaren zeventig en tachtig werd het publiceren van klassieke werken van canonieke auteurs bevorderd. Zo zijn er enkele werken van Louis Couperus, Willem Elsschot en Herman Teirlinck verschenen.¹⁴⁰ Bovendien werd in 1974 voor de tweede keer *Max Havelaar* uitgegeven, ditmaal in de vertaling van Miroslav Drápal.¹⁴¹ Naast klassiekers is het gelukt om enkele hedendaagse auteurs te publiceren zoals Harry Mulisch met zijn roman *De aanslag*. Kwalitatieve titels verschenen tevens in het tijdschrift *Světová literatura* (De wereldliteratuur).

Verder werden er begin jaren zeventig veel herdrukken van oudere vertalingen gepubliceerd, onder andere werken van Johan Fabricius en Madelon Székely-Lulofs. Daarnaast werd er interesse voor biografische romans over beeldende kunstenaars getoond. Het ging onder meer om *Jan Steen* van C.J. Kelk. Er werden ook titels uitgebracht die voor de lezers attractief waren, zoals de reeks humoristische boeken van Toon Kortooms en romans van Jan de Hartog, vooral *Het ziekenhuis*.¹⁴² Smolka Fruhwirtová constateert desalniettemin dat de interesse voor Nederlandstalige literatuur einde jaren tachtig steeds kleiner werd.¹⁴³ Dit komt doordat Ella Kazdová in 1982 is overleden en Olga Krijtová een vertaalverbod had.

De liberalisatie van het literaire systeem na de Fluwelen Revolutie van 1989 heeft uiteraard invloed op de literaire vertalingen Nederlands-Tsjechisch gehad.

140 *De boeken der kleine zielen* in de vertaling van Krijtová had een heel grote oplage: 49 600 exemplaren. Het werk boekte dan ook een groot succes (Smolka Fruhwirtová 2011: 68).

141 *Max Havelaar* en *De leeuw van Vlaanderen* zijn trouwens de enige twee romans die in zijn geheel meermaals naar het Tsjechisch werden vertaald. *Max Havelaar* werd twee keer vertaald en *De leeuw van Vlaanderen* zelfs driemaal (zie Engelbrecht 2016b).

142 De trilogie van Toon Kortooms over het leven van een dokter had een steeds grotere oplage. Terwijl het eerste deel 20 000 exemplaren had, telde het laatste deel 45 000 stuks. De uitgave van *Het ziekenhuis* uit 1976 telde zelfs 124 000 exemplaren (Smolka Fruhwirtová 2011: 73 en 75).

143 Het aantal vertalingen in het tijdschrift *Světová literatura* (De wereldliteratuur) nam in die periode echter toe. Voor de vertalingen zorgden vooral studenten van Olga Krijtová (schriftelijke mededeling Engelbrecht).

Tussen 1990 en 1995 zijn er 12 zulke titels verschenen, 8 daarvan waren herdrukken. Onder de nieuw verschenen werken vindt men *Parochie in de Peel* van Toon Kortooms (tsj. 1994) en *Het hoofd van Haydn* van Theun de Vries (tsj. 1990). Wat de herdrukken betreft, gaat het onder andere om boeken van Willy Corsari en Johan Fabricius. Er waren ook pogingen om kwalitatief hoge literatuur te publiceren. Zo werd er in 1993 de roman *Twee vrouwen* van Harry Mulisch uitgebracht.

Als men naar de belangrijkste vertaalpersoonlijkheden van de Nederlandstalige literatuur in Tsjechië in de tweede helft van de twintigste eeuw kijkt, moet men Miroslav Drápal (1916–1991) vermelden. Drápal vertaalde uit het Nederlands, Frans, Duits en Italiaans en heeft onder andere het dagboek van Anne Frank (tsj. 1992) en *Max Havelaar* (tsj. 1974) naar het Tsjechisch overgebracht. Verder kan Jiří Elman (geb. 1922) worden genoemd die onder meer *Het ziekenhuis* (tsj. 1976) van Jan de Hartog heeft vertaald. Aan enkele vertalingen werkte hij met Vladimír Farský (1923–1990) samen, bijvoorbeeld aan die van *Het gangstermeisje* van Remco Campert (tsj. 1968).¹⁴⁴ Verder kan Marie Polívková (1902–1989) worden genoemd die zich vooral op Scandinavische talen oriënteerde, maar ook enkele werken uit het Nederlands heeft vertaald, waaronder *Hollands glorie* van Jan de Hartog.

De belangrijkste en meest befaamde Tsjechische literaire vertaalster uit het Nederlands was in elk geval Olga Krijtová (1931–2013) die wel eens als de ‘grande dame’ van de Tsjechische Neerlandistiek wordt aangeduid. Haar oeuvre wordt hierna gedetailleerd besproken.

5.3.3 Timmermans in Tsjechië tussen 1948–1995

De periode 1948–1995 is het langst en qua politieke gebeurtenissen het meest dramatisch. In deze relatief lange periode werden slechts drie werken van Timmermans gepubliceerd. Dit komt omdat Timmermans in de jaren vijftig door het communistische regime werd verboden waarover later meer.

In 1970 is de biografische roman *Adriaan Brouwer* verschenen. Het is het enige werk van Timmermans waarvan de eerste uitgave in het Tsjechisch pas in de tweede helft van de twintigste eeuw werd uitgebracht.¹⁴⁵ Het werk dat door Olga Krijtová werd vertaald, is bij de uitgeverij *Obelisk* verschenen. Het gaat om een fraaie uitgave die met zwart-witte reproducties van Brouwers’ schilderijen werd aangevuld. Volgens de colofon telde de oplage 20 000 exemplaren.

¹⁴⁴ Informatie over Elman en Farský gedeeltelijk overgenomen van: web Jiří Elman en web Vladimír Farský (zie literatuurlijst).

¹⁴⁵ In de reeds vermelde brief van Vonka aan Timmermans uit 1946 staat dat de uitgeverij *Rudolf Škeřák/Symposion* naast een herdruk van de *Boerenpsalm* ook *Adriaan Brouwer* wilde publiceren (PNP DP/Vonka; zie hierna).

Een jaar daarop, in 1971, is bij *Obelisk* een heruitgave van *Pieter Brueghel* verschenen. Hiervoor werd opnieuw de vertaling van Vonka gebruikt die de roman ‘uit het Vlaams’ heeft vertaald.¹⁴⁶ In het boek werd een aantal schilderijen afgedrukt, sommige zelfs in kleur. De oplage telde net als bij *Adriaan Brouwer* 20 000 exemplaren. Ook qua vorm doet dit werk aan *Adriaan Brouwer* denken.

Na de laatste uitgave van *Pieter Brueghel* was het enkele tientallen jaren stil tot in de jaren 1994 en 1995 plotseling *De harp van Sint Franciscus* werd herdrukt. De roman werd opnieuw onder de titel *Prostředek Boží* stuksgewijs in het tijdschrift *Naše rodina* (Ons gezin) gepubliceerd. Het ging om een ‘vermaakweekblad’ van de katholieke partij *Československá strana lidová* (Tsjechoslowaakse Volkspartij). Elke week werd er een gedeelte van de roman afgedrukt. De fragmenten waren als bijlage bedoeld en werden daarom apart genummerd. Het was kennelijk de bedoeling dat de lezers de bladen eruithaalden en lieten binden. Elk fragment was vier pagina’s lang. Het eerste stuk werd in de uitgave van 7 september 1994 geplaatst en de laatste in de uitgave van 10 juli 1995.

Vreemd genoeg wordt de naam van de vertaler nergens vermeld. Uit een door mij uitgevoerde streekproef blijkt dat voor deze uitgave de vertaling van Toman werd gebruikt, waarschijnlijk de tweede druk. In zekere opzichten verschilt de tijdschriftuitgave van de boekvorm wat erop wijst dat iemand de tweede editie heeft aangepast.¹⁴⁷ In *Naše rodina* werden tevens de illustraties van de tweede uitgave gebruikt, namelijk die van Michael Florian. Ze werden echter in andere hoofdstukken dan in de boekuitgave geplaatst.

146 Olga Křitová werd gevraagd om een hervertaling van deze roman te maken, maar dat heeft ze geweigerd: ‘De nieuwe – veel kortere en nuchterdere vertaling – zou zó schraal zijn.’ (Křitová 2011: 13).

147 De verschillen betreffen vooral de woordvolgorde en de spelling.